

О. Р. Слободянюк, Н. М. Глушкова

УКРАЇНЬСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XX СТОЛІТТЯ

Участь інтелігенції у процесі націотворення I третини XX ст. є важливою в контексті сучасного розвитку незалежної української державності. Це зумовлено тим, що громадсько-політичні погляди тогочасної інтелігенції слугували підґрунтям у реалізації державно-політичної ідеї сучасності. Адекватне відтворення громадсько-політичних поглядів інтелігенції може слугувати певним методологічним орієнтиром і в теперішніх умовах формування національної самосвідомості. Одне з головних місць в історичному процесі розбудови держави займають події української революції 1917–1920 років і особливо доба Директорії УНР.

Даний період характеризувався прагненням українців до самоутвердження та самореалізації як нації, численними спробами побудови незалежної держави, активними пошуками нових державних моделей. Саме тому досвід періоду Директорії може стати в нагоді для побудови соціальних, політичних та державних засад сучасної української держави. Події національно-визвольної революції засвідчують, що одним з найактивніших суб'єктів політичних перетворень в країні була національна інтелігенція. На відміну від європейських країн, де також відбулися революції, в Україні основною рушійною силою була не національна буржуазія, а інтелігенція. Діяльність цього соціального прошарку значною мірою зумовила характер революційних процесів та перетворень, визначила перебіг подій і, деякою мірою, результати самої революції. Особливе місце в державотворчих процесах того часу посідає так званий “трудо-вий принцип”, запроваджений директорією як альтернативна модель незалежної держави. Він чітко визначив місце і роль різних соціальних прошарків суспільства в державі та системі управління нею.

Останнім часом з'явилася значна кількість праць вітчизняних дослідників, присвячених проблемам української державності та дослідженню “трудового принципу” зокрема. Це, поперше, серйозні монографічні дослідження В. Верстюка [1] та В. Солдатенка [2]. Серед періодичних публікацій слід назвати

статті В. Лозового [3], О. та М. Копиленків [4], С. Грабовсько-го [5]. Автори аналізують причини невдач, уроки та історичне значення діяльності інтелігенції у державотворчих процесах.

Досліджуючи обрану тему, автори намагалися вирішити ряд конкретних завдань: проаналізувати суспільно-політичне становище в державі та визначити місце інтелігенції у структурі українського суспільства даного періоду, з'ясувати її політичний та державотворчий потенціал, розкрити процес вибору та становлення нових державних форм та інститутів Української Народної Республіки, основні напрями партійної роботи інтелігенції.

Загострення кризових явищ, послаблення політичних позицій гетьмана на міжнародній арені та в країні дали можливість на середину осені 1918 року активізувати діяльність політичної опозиції, об'єднаної в Український національний Союз. УНС являв собою солідну політичну організацію національних сил. Зокрема, до нього ввійшли українські соціал-демократи, центральна течія партії українських соціалістів-революціонерів, соціалісти-федералісти, соціалісти-самостійники, представники української трудової партії. У Союзі також були представлені: Всеукраїнська вчительська спілка, Лікарська спілка, Селянська спілка, Союз залізничників, Поштово-телеграфний союз, Юридичне товариство, Галицько-буковинська спілка, Холмський комітет, Всеукраїнський земський союз, бюро профспілок, “Селянська громада”, “Просвіта” та інші впливові організації [6]. Програмні цілі Союзу полягали в утворенні міцної самостійної української держави, боротьбі за законну владу, відповідальну перед парламентом, боротьбі за демократичний виборчий закон і демократичні вибори в усі установи. Відсутність у програмних документах УНС соціальної програми свідчила, що перевага віддавалася національним інтересам. Так само в Статуті Союзу не йшла мова і про шляхи досягнення намічених цілей. Спочатку домінуючі позиції у Союзі займали партії поміркованих настроїв (центристи та ліберали), що виступали за зміни конституційним шляхом. Однак після того, як переговори опозиції та гетьмана зайшли в глухий кут, “українізація” уряду, за яку ратували “помірковані”, не дала бажаних результатів (гетьман не погодився на широке представництво українців в уряді, справедливо зауваживши, що серед

них мало державних, а тільки політичні діячі, які не можуть займати вищих державних посад). А коли гетьман підписав федеративну грамоту про союз Української держави з небільшовицькою Росією, ініціативу до себе перебрали “ліві” (есери та ліве крило УСДРП).

В результаті збройного повстання, підготовленого соціал-демократами та есерами, влада гетьмана була повалена, а сам він, зрікшись влади, утік за кордон. До влади прийшла Директорія, яка проголосила себе вищим органом відновленої УНР, у складі п'яти осіб, троє з яких репрезентували “ліві” партії УНС. Таким чином можна стверджувати, що Директорія була нічим іншим, як диктатурою представників частини українських соціалістичних партій. Решта політичних партій та організацій, які входили до початку повстання до складу УНС, “випали” з новоутвореної політичної конструкції і залишились на деякий час поза межами політичних процесів у країні. Ще більше позиції партій-лідерів зміцнилися після утворення 26 грудня 1918 року Ради Народних Міністрів на чолі з соціал-демократом В. Чеховським. Соціал-демократи отримали шість портфелів, есери — чотири, а соціал-самостійники та есери по три [6].

Українська інтелігенція — політично активна, певною мірою економічно міцна — була на даний період головним рушієм національного відродження. Інтелігенція вже остаточно сформувалась як самостійний соціальний прошарок, що мав свою власну психологію та усвідомлював свою відповідальність за долю народу і претендував на право бути політичним лідером у державі. Окрім того, саме цей прошарок населення мав солідний досвід управлінської та державотворчої роботи в російській демократії та національно-державних утвореннях (Центральна Рада, Гетьманат).

Інтелігенція була організаційно об'єднана і представлена в основних національних партіях — УПСР, УСДРП, УПСС, УПСФ. Хоча інтелігенція не була чисельною порівняно з іншими соціальними верствами, однак була представлена в усіх регіонах України. У південно-західних губерніях відсоток власно української інтелігенції складав 37%, у трьох губерніях Лівобережжя та на Слобожанщині — 41%, на півдні — тільки 22% [7]. Але існував ряд особливостей, що позначився на мето-

дах діяльності даного суспільного прошарку. По-перше, серед інтелігенції України виділялося декілька значних національних груп. Досить солідний відсоток складали росіяни — 30%, євреї — 15%, поляки — 5%, а безпосередньо українців було тільки 32% [8]. Ще однією особливістю даної групи населення був поділ на міську (60%) та сільську (40%) інтелігенцію, причому представники українства переважали саме на селі, що фактично виключало їх з процесу активної суспільно-політичної діяльності. У своєму дослідженні Георгій Касьянов, підкреслюючи неоднорідність даного прошарку, виділяв дві основні групи, які значно відрізнялись одна від одної [9]. До першої відносяться кооператори, агрономи, дрібні службовці, юристи, земські службовці — їх в Україні було понад 160 тис., більше ніж половина від усієї чисельності класу. Саме сільська та дрібна міська інтелігенція прагнула очолити націоналістичний рух, оскільки мала також і матеріальну зацікавленість у створенні національної української держави, бо в ній вони склали б еліту. Інша група — люди, професії яких забезпечують специфічні потреби самої інтелігенції — історики, філософи, письменники, мистецтвознавці. Представники цієї групи виступали як генератори основоположних ідей розбудови нової держави, часто не рахуючись з інтересами представників першої групи, що призводило до непорозумінь та конфліктів. Така етносоціальна структура тогочасного суспільства змусила український політичний провід обрати форму влади, яка б, задовольняючи потреби домінуючого класу селянства, була спроможна ліквідувати суспільно-класову “неповноту” українського народу [10]. Саме ці завдання і повинна була вирішити власна модель політичної організації суспільства, що ґрунтувалась на “трудоному принципі”.

Володимир Винниченко приписував заслугу появи нової державної моделі лише собі, але у такому важливому питанні, як майбутня форма державного устрою, навряд чи ініціатива вибору могла належати одній особі, хай і голові держави. Володимир Винниченко не був автором “трудоного принципу”, а скоріш за все оприлюднив ідею, яка давно вже була розроблена партією есерів. Ще у червні 1918 р. у резолюції ЦК УМСР зазначалося, що “можлива передача влади революційному трудовому опору в особі рад робітничих і селянських депутатів”

[11]. Ця пропозиція була підтримана на засіданні ЦК УСДРП у кінці грудня, коли було прийнято рішення “Про організацію влади в Україні”, в якому наголошувалося, що основою державної влади в Україні повинна стати коаліція трудової демократії — пролетаріату і селянства без буржуазних класів [12].

Нова “вертикаль” влади передбачала створення повітових та губернських трудових рад на місцях, а в центрі — скликання конгресу трудового народу, який повинен був виконати функції передпарламенту об’єднаної України. В основу формування нової системи влади було покладено відверто класовий “трудо-вий принцип”, що передбачав усунення від влади в республіці “класів нетрудових, експлуаторських, що живляться з праці класів трудових”. Останні й повинні були отримати всю повноту влади в УНР. До них, окрім селянства та робітництва, була додана ще й “трудова інтелігенція”, до якої згідно з Декларацією Директорії УНР від 26 грудня 1918 року були віднесені “робітники на полі народної освіти, лікарські помічники, службовці в народних кооперативах, в конторах та інших установах” [13]. Така модель відкривала народним масам широкі можливості в управлінні державою й одночасно виключала з політичних процесів експлуаторські елементи.

Реалізацією на практиці “трудового принципу” було скликання і проведення Конгресу трудового народу, на якому інтереси “трудової інтелігенції” були представлені 33 депутатами, у той час як селянських обранців було 377, а депутатів від робітників — 118.

В ході роботи Конгресу відбувся остаточний розкол українського визвольного руху, розкол інтелігенції України. Ліворадикальна інтелігенція відстоювала ідею впровадження на Україні Радянської влади, “центристи” виступали за подальшу розбудову країни на основі трудового принципу, ліберальна інтелігенція схилилася до військової диктатури.

Роз’єднання українських політичних сил призвело до розколу між новоствореною державою та суспільством, міжнародного розколу в середині українського суспільства, утворення опозиції владі як “справа”, так і “зліва”, розвалу армії.

У ході національно-визвольних змагань 1917–1920 років українська національна інтелігенція відіграла визначну роль організатора та одного з рушіїв революційних процесів. Але на

жаль, ряд об'єктивних та суб'єктивних причин не дозволили здійснити покладену на неї історією місію — разом з іншими соціальними верствами суспільства вибороти та побувати незалежну українську державу.

Джерела та література

- 1.Верстюк В. Українська народна Республіка під проводом Директорії // Історія України: нове бачення: — К., 1996. — Т. 2.
- 2.Солдатенков В. Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920 р. р.) — К., 1999.
- 3.Лозовий В. Пошуки Директорію ідейно-політичних засад відновлення діяльності УНР //Український історичний журнал — 2000 №5 — С. 32-37.
- 4.Копиленко О., Копиленко М. “Друга” УНР: спроба історико-теоретичного аналізу // Право України — 1996. — №8. — с. 54–60.
- 5.Грабовський С. Українське державотворення революційної доби: виклики часу і відповіді нації // Розбудова держави. — 1997. — №12. — С. 3–16.
- 6.Семенов В. Історія східної України. Повнення кайданів (1917–1922р. р.) — Харків, 1995. — с. 117.
- 7.Ростовська О., Родін С. В. Винниченко і його державно-політична концепція // Сіверянський літопис. — 1995. — №4. — С. 93.
- 8.Лейберов О. Українська інтелігенція та “трудоий принцип” Директорії УНР // Література та культура Полісся. — 2005. — Вип. 28. — С. 150.
- 9.Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX століть: соціально-політичний портрет. — К., 1993 — с. 42–43.
- 10.Там само. — С. 43–44.
- 11.Там само. — С. 18.
- 12.Лозовий В. Пошуки Директорією ідейно-політичних засад відновлення діяльності УНР // Український історичний журнал. — 2000. — №5. — С. 33.
- 13.Попова Н. Українська інтелігенція третьої чверті XIX ст.: сутність та шляхи реалізації національного проекту // Вісник Черкаського університету. — 2005. — С. 64.

Анотації

Слободянюк Е. Р., Глушкова Н. М. Украинская интеллигенция первой трети XX века.

Стаття посвящена проблемам создания украинской государственности и роли интеллигенции как одной из главных движущих сил революционных процессов в Украине первой трети XX века. Проанализирована общественно-политическая обстановка и сделана попытка определить место интеллигенции в структуре украинского общества данного периода.

Slobodjanuk H. R., Glushkova N. M. The Ukrainian intelligentsia in the early 20th century.

The article is dedicated to the problems of creation of the Ukrainian state system and to the role of intelligentsia as one of main forces of revolution processes in Ukraine in the early 20th century. The author analyzes social and political situation and makes an effort to define the position of intelligentsia in the structure of the Ukrainian society of that period.

В. Іващук

УЧАСТЬ НАДДНІПРЯНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ЕМІГРАНТІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ГАЛИЦЬКОЇ ГРОМАДСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ “УКРАЇНСЬКИЙ ГОРОЖАНСЬКИЙ КОМІТЕТ” В 1921 РОЦІ

Одним із тяжких наслідків поразки Української революції 1917–1921 рр. стали масові переміщення української людності в сусідні держави, зокрема, до Польщі. На інтернуванні тут перебували 15-тисячна армія УНР та понад 10 тис. біженців-українців [1]. Певна частина з них знаходилася на території Західної України, тож дослідження характеру самоорганізації і діяльності цієї політичної еміграції є загалом важливим у контексті вивчення українського національно-визвольного руху. Тому метою даної статті є поглиблення знань про наслідки Української революції першої чверті ХХ ст. У цьому контексті завданнями цієї статті є висвітлення діяльності частини наддніпрянської політеміграції в структурі галицьких громадських організацій, а також співпраці із галицьким громадянством. Основною джерельною базою даної статті є фонд Українського Горожанського Комітету (Ф. 462), який знаходиться в Центральному державному історичному архіві України у м. Львові, де відкриті матеріали про діяльність цієї головної громадської організації Східної Галичини в 1918–23 рр. Явищу української еміграції (насамперед, її політичному складникові) присвячено дослідження польських вчених Я. Брусського (Petlurowcy: Centrum Państwowe Ukrainiskiej Republiki Ludowej na wychodźtwie (1919–1924)), Р. Потоцького (Idea restytucji Ukrainiskiej Republiki Ludowej (1920–1939)). Хроніку життя міжвоєнної української еміграції в Польщі дослідив О. Віш-